

LA MORT A MATARÓ. 1690-1800

per *Olga López i Miguel*

Durant els últims anys, el terreny de la historiografia modernista ha ampliat el seu horitzó considerablement. L'obertura de nous dominis a l'acció de l'investigador de les ciències socials ve donada per l'evolució experimentada en diferents àmbits de treball. A partir de l'aparició d'un seguit de publicacions que donaren una nova orientació a la història social es replantejà la necessitat, estretament lligada a aquest fet, de passar d'aquesta història de les estructures socials al nivell de la interpretació de les actituds i els comportaments col·lectius com a mitjà per a seguir progressant.

Dins d'aquest terreny historiogràfic, la mort ocupa un lloc privilegiat, donada la seva posició en el joc entre els factors infraestructurals i les superestructures ideològiques, lloc essencial pel fet que la mort és una dada constant de la història, tant individual com col·lectiva. Però a partir d'aquest fet, el que ha de pretendre la història no és l'estudi del fenomen en si, sinó a través d'ell i de les actituds col·lectives que l'acullen retrobar els homes i llur forma de «viure la mort», reflex de l'actitud davant la vida que forma una complicada xarxa en la qual s'insereixen diferents factors.

Forçosament, un estudi de les característiques d'aquest havia de tenir un marc cronològic en el qual inscriure's; a l'hora d'establir el nostre no dubtàrem gaire a elegir el segle XVIII, ja que que les raons ens semblaven òbvies. En primer lloc, la centúria havia estat estudiada en altres àmbits geogràfics, especialment França, i s'havia detectat un procés de mutació tant individual com col·lectiva en la sensibilitat davant la mort. Aquest canvi estava emmarcat en una transformació general que afectava a tots els aspectes de la cultura popular; la mort, essent un factor essencial de la cultura dels homes, forçosament havia de veure's implicada en el procés. Però a més, aquest moviment d'aculturació des de les élites dominants que tenia com un dels trets essencials l'eradicació d'una religiositat popular, en la qual els morts jugaven un paper importantíssim com a forces protectores o destructores, no es vivia entre les classes populars de forma passiva sinó en tensió amb el model cultural que s'intentava imposar des de dalt.

Així doncs, aquesta cronologia semblava l'adequada per a detectar a l'àmbit geogràfic triat per nosaltres un procés evolutiu similar al francès.

Igualment era necessària una delimitació geogràfica per a la nostra investigació. L'elecció de Mataró no fou en cap cas arbitrària; aquesta ciutat oferia un seguit d'avantatges estimables, tant per la seva fesomia urbana com pel fort component rural que encara conservava al segle XVIII. La seva qualitat de segona ciutat del Principat en iniciar-se el segle i la seva estructura socio-econòmica semblant a la de la capital, la feien aparèixer als nostres

ulls com el camp d'experimentació ideal per a aplicar un model, que amb posterioritat podia ser utilitzat per a l'estudi de grans ciutats.

La font documental emprada per a la realització d'aquest estudi fou el testament. Dins d'una dinàmica marcada pel fet de la recerca de documents que afectessin la major part de la població, com a suport per a la investigació històrica, la història de les actituds col·lectives davant la mort ha trobat en els testaments una font susceptible d'un tractament serial i una explotació rica i matisada. Per damunt de la codificació extrema i del pes del formalisme notarial, el seu valor rau en l'allau d'informació sobre la visió de la pròpia mort que expressa el testador en allò que podem anomenar «Testament espiritual», aquella part del document que conté les disposicions religioses de l'atorgant. La mateixa estructura del testament ens marcava el fil conductor de l'anàlisi de la font; l'encapçalament compost per la invocació i les clàusules pies ens parlen de l'univers d'intercessors celestials als quals es dirigeix la petició de mediació que formula el testador per a la seva ànima. L'elecció de sepultura i el disseny dels funerals reflecteixen en primer lloc, el grau d'acceptació dels dogmes religiosos vigents sobre la resurrecció a la fi del món; però al mateix temps aporten el mitjà de dibuixar tota la problemàtica de l'agonia, del cos mort i de les condicions d'enterrament, mentre que les cerimònies fúnebres il·lustren la realitat de la profusa articulació de les pompes barroques, de les quals veurem l'evolució al llarg del segle; igualment, ens permeten de mesurar el valor conferit a una mediació immediata, mentre el difunt encara es troba entre els vius.

Les misses i fundacions se'ns revelen com el mitjà d'intercessió que l'atorgant cerca per a assegurar el repòs etern de la seva ànima. Podem considerar aquest indicador com un dels més massius i nítids de la devoció. La resta dels llegats pietosos, apart de misses i fundacions, van dirigits generalment a establiments assistencials, confraries o altres institucions religioses, amb la finalitat de continuar gaudint del poder d'intercessió, exercit aquesta vegada des de la terra, en favor de l'ànima del difunt.

Aquesta fórmula de mediació tant en la terra com en el cel, és potser el reflex més exacte i fidel de la sensibilitat religiosa del testador i de la forma en que aquest afronta el fet de la pròpia mort, donat que en ella hi apareixen reflectides la urgència de la salvació, l'angoixa que el difunt no gaudeixi del descans etern i la por del Purgatori.

L'anàlisi d'aquestes clàusules en els testaments matoronins estudiats per categories socioeconòmiques ens havien de portar a la verificació de les hipòtesis de treball que vàrem formular com a punt de partida del nostre estudi. En primer lloc, es tractava d'establir quines foren les actituds col·lectives davant la mort al Mataró del segle XVIII.

En segon lloc, verificar que el procés de laïcització que se havia produït a França durant el segle XVIII no té un paral·lelisme a l'àmbit geogràfic estudiat per nosaltres donat que al llarg de tota la centúria les actituds col·lectives davant la mort no variaren substancialment.

Finalment, mesurar les possibilitats dels testaments com a font utilitzada de forma aïllada per a la història de la mort.

A l'hora de recopilar i valorar el conjunt de dades i lectures que ens han proporcionat els testaments, una primera evidència apareix clarament. El tractament dels testaments com a font documental ens permet una primera aproximació a la problemàtica de la visió col·lectiva de la mort que podem considerar fonamental. Les últimes voluntats constitueixen el mitjà idoni per a apropar-nos a la imatge que els individus tenen de la mort, a la resposta que donen al missatge que els és transmès des de les jerarquies eclesiàstiques o des de la cultura popular; és ben cert que presenta mancances importants que hem de salvar recorrent a altres fonts documentals, però tampoc no hem d'oblidar que allò que nosaltres tractem com a qüestionari dels gestos i les actituds, no va ser concebut per a tal fi i en última

instància no vàrem ser nosaltres els qui l'elaboràrem. Però millor que qualsevol altre document, el testament recull la visió de cada individu sobre la mort i el que l'espera després d'ella, i constitueix per tant, la base ineludible de tota reconstrucció de forma de «viure la mort» ja sigui individual o col·lectiva. Això no significa però, que un tractament exclusiu dels testaments ens permeti d'arribar fins a la significació més profunda dels comportaments i al coneixement exhaustiu de totes les pràctiques vigents a l'època. Hem d'assenyalar doncs, la necessitat de recórrer a altres tipus de fonts documentals per tal d'obtenir informació sobre aspectes de les pràctiques i comportaments religiosos que escapen a la codificació testamentària.

Malgrat els déficits d'informació que presenten els testaments, llur utilització i estudi ens ha proporcionat els coneixements suficients per a elaborar una panoràmica prou rica i aprofundida com per a mesurar les actituds col·lectives davant la mort de la població matoronina del set-cents i seguir llur evolució al llarg de la centúria.

La societat matoronina del segle XVIII s'enfronta amb la mort amb sentiments oposats de por i d'angoixa però també d'esperança. Prepara, medita i anticipa la mort en un doble intent de fer-la més grandiosa i plena d'ostentació i de convertir-la en una «bona mort», que assegurí la salut de l'ànima. Al final del segle XVII, la vivència de la mort s'articula dins dels paràmetres de la religiositat barroca pel que fa als trets característics bàsics: un formulisme en les clàusules declaratòries fortament marcat pel sentiment religiós; una orquestració de les pompes fúnebres, sobretot en el que pertoca a les cerimònies, que manifesta una clara empremta del ritual preestablert d'una banda, i no oblida, a més, la importància de la intercessió davant el cos del difunt i en presència dels familiars i amics, en mostra d'una solidaritat que dona molta més força a la mediació; una aspiració manifesta dels atorgats d'assolir la salvació i el consegüent establiment de misses i fundacions en nombre tan alt com sigui possible per tal d'aconseguir-la; una vivència del sentiment religiós de forma col·lectiva que es tradueix en l'agrupació en confraries; en fi, una pràctica de la caritat que espera com a contrapartida les oracions i pregàries dels pobres en llur qualitat d'intercessors privilegiats.

L'actitud és doncs, marcada per una exteriorització de la vivència religiosa, que suporta una fe íntima i callada, mitjançant una manifestació pública, el testament, en el qual s'invoça la divinitat, s'elegeixen marmessors, s'encomana l'ànima a Déu.

Les aspiracions de tots els grups socials són les mateixes; podríem afirmar que existeix una unanimitat en el gest i en la pràctica, però sobretot en la voluntat de tots ells, donat que es manifesten diferències, fruit no tant d'un sentiment religiós, qualitativament diferent, que vingui marcat per la distinta actitud davant la vida i la mort, com pel conjunt de condicions socio-econòmiques, encara que els testaments ens revelin, a més, tot un seguit de devocions particulars.

Aquestes configuren un ventall ampli i complex al qual cada testador es vincula per raó de les seves creences més íntimes. El lloc de sepultura a l'interior de l'església ve marcat per un sentiment religiós «universal», però la cohabitació amb una determinada reliquia, la proximitat a un cert altar ens parlen d'un univers de devocions particularitzat, d'una fe que necessita intermediaris: sants i santes propers a la vida religiosa quotidiana i, per tant, més assequibles que un Déu llunyà, en l'abstracció i el poder del qual es presenten un jutge sever i massa llunyà; les demandes de misses a diferents altars, en festivitats distintes, ens parlen d'un ventall de devocions particulars, d'una concepció de l'església menys universal.

El pes dels condicionaments socio-econòmics és fonamental a l'hora d'examinar els comportaments de grup, si més no pel que fa a la magnitud del gest, a la quantificació de la mediació. Un recorregut per les pràctiques dels diferents grups socials matoronins des del

final del segle XVII a la mitja centúria ens pot donar una idea clara de la dimensió d'aquesta influència, gosaríem dir, decisiva.

Entre els notables de la vila, aquesta élite composta de nobles i ciutadans honrats, descobrim una actitud directament lligada no tan sols a un status socio-econòmic sinó també a una forma de viure. Però ja d'entrada podem descobrir la influència de les disponibilitats econòmiques del testador: l'alta burgesia de la ciutat, dedicada als negocis, gaudint d'una situació econòmica molt favorable, se sumarà a aquest model de comportament, encara que mantenint algunes particularitats de tipus formal que no interfereixen decisivament en les seves pràctiques.

Les pautes observades per les élites socials, sobretot fins a la segona meitat del segle XVIII, estan clarament afavorides per llurs disponibilitats econòmiques: tots els agonitzants desitgen unes pompes fúnebres profuses, amb participació de nombrosos assistents que preguin per llur ànima; tots volen una sepultura a l'església en lloc privilegiat proper a la imatge del sant o a l'altar al qual tenen més devoció; tots aspiren a la celebració d'una pregària que desafii el pas del temps, per tal d'assegurar una intercessió incessant per llur ànima. Però evidentment no n'hi ha prou amb desitjar-ho; a més, s'ha de pagar. I són només aquells que posseeixen els mitjans de sufragar les despeses que ocasiona la celebració d'aquestes cerimònies, els que gaudeixen de la mediació que contenen.

Així, serà en virtut de les seves disponibilitats econòmiques que el testador dissenyarà el model de pompes fúnebres, el nombre de misses, les fundacions, l'import dels llegats de caritat que s'hauran d'efectuar després de la mort. I naturalment, és entre les élites urbanes que trobem la major profusió, el fast més gran. Una ostentació, aquesta, marcada per l'oposició entre les ensenyances de l'Església que preconitzen la simplicitat i la confiança en Déu, i un rebuig a tot allò que significa renunciar a la intercessió per l'ànima des de la terra, és a dir, un rebuig a la senzillesa en l'orquestració del cerimonial, conservant així les més altes cotes en la celebració de misses i establiment de fundacions, els més alts nivells d'ostentació en les pompes fúnebres, fixats, a més, d'acord amb llur posició a l'escala social, afirmada per mitjà d'aquestes pràctiques fins més enllà de la mort.

Per contrast, entre les classes populars la situació és ben diferent. Però aquesta diferència no s'estableix mitjançant una distinta pauta de comportament. El factor decisiu estriba en el nivell socioeconòmic d'artesans, jornalers, pescadors i mariners. En llurs testaments res no ens fa pensar que no estiguin tan preocupats pel destí de llur cos o la salut de llur ànima com els notables de la vila. Com podem suposar que un home que encomana la seva ànima a Déu, que invoca el seu nom i el de la Verge, no transmeti a través del silenci, res més que la impossibilitat material de dotar-se dels mitjans d'intercessió que són les misses, les obres de caritat, les cerimònies fúnebres? Se'ns fa veritablement difícil pensar en ell com en un home despreocupat pel destí que l'espera més enllà de la mort, quan veiem com viu el seu sentiment religiós emmarcat en la col·lectivitat d'una confraria, sota el pes decisiu d'una devoció vinculada a la religiositat local, als sants patrons; realitzant actes de conciliació amb les persones que l'envolten abans de la mort, com el pagament de deutes i la restitució d'injúries que hagi pogut contraure i infringir en vida, lligant aquest fet a l'abandó de la seva ànima en mans de Déu per a assolir la joia del descans etern en un paradís del qual té potser una visió massa material, una imatge massa infantil.

I tanmateix, la traducció de la pràctica d'aquesta devoció no és de cap manera com la dels notables de la mateixa ciutat. Podem deduir-ne una actitud diferent, una major indiferència, una despreocupació latent? Creiem que seria més encertat veure en aquests silencis la impotència, l'obligada renúncia, la impossibilitat en fi, d'establir els mitjans que s'estimen idonis per a assegurar la salvació de l'ànima, és a dir, el seguici fúnebre abarrodat, les misses perpètuas i nombroses, les pregàries dels pobres, tan cares a Déu.

Però si aquesta és la panoràmica que es dibuixa fins a la meitat de la centúria, no podem tancar els ulls al canvi que revelen els documents a la fi del segle. És obvi que s'està produint una transformació en les pautes de comportament dels homes: es comença a esbossar una tímida tendència a l'abandó del gran fast, a la reducció d'oficis, a la desaparició dels llegats de caritat. És que estem assistint al procés de descristianització de què ens han parlat els autors francesos? Creiem que no, o almenys encara no.

El testament, perdent el pes de la seva formalitat religiosa, registrant en alguns casos la disminució de les demandes d'intercessió, ens està traduint un canvi en la vivència de la fe dels atorgants. Els difunts ja no consideren necessari plasmar davant el notari la pregaria per llur ànima. És abandó de les formes externes del Barroc, la victòria d'una nova mentalitat religiosa que manté el gest, però li resta aparatositat, el col·loca sota la decisió dels marmessors, el transmet verbalment, el clou dins l'àmbit més íntim de la família i els amics.

Així la religiositat col·lectiva durant el segle XVIII matoroní canvia d'hàbits però no de continguts, redueix la intensitat de la pràctica però no la del sentiment. Encara no es manifesta una regressió inexorable del sentiment religiós, la desvinculació respecte a les institucions eclesiàstiques, en fi, la conversió del testament en un document legal sense cap contingut religiós, en el qual es guarda silenci sobre la manera com l'home s'assegura el pas al més enllà cap al descans de l'ànima.

Vers la fi del segle XVIII els matrimonis encara no han canviat llur imatge de la mort, encara no han modificat la visió a la qual responen el ressort de gestos, la xarxa dels rituals que permeten al testador de morir segur de la seva salvació. Haurem d'esperar doncs, a la centúria següent per tal d'assistir a aquest procés —descristianització, laïcització, secularització, o potser millor una mutació que abasta tota la sensibilitat de l'home?—, que en altres àmbits geogràfics es manifesta clarament ja al segle XVIII.